

**МУЛОҲИЗАҶО
ОИД БА ЯК ЖАНРИ
НОМУСТАКИЛ ДАР АДАБИЁТ
ВА ФАРҶАНГИ СЎФИЯ**

**РАЗМЫШЛЕНИЯ О
НЕСБАЛАНСИРОВАННОМ ЖАНРЕ В
ЛИТЕРАТУРЕ И СУФИЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ**

**CONSIDERATIONS ON AN UNBALANCED
GENRE IN LITERATURE AND SUFI
CULTURE**

Мирсаид Баҳром Тоҳир, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров», директори Китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Тошхоҷа Асири вилояти Сугд (Тоҷикистон, Хучанд)

Мирсаид Баҳром Тоҳир, к.ф.н., доцент кафедри таджикской современной литературы ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова», директор Областной публичной библиотеки имени Ташходжа Асири Согдийской области (Таджикистан, Худжанд)

Mirsaid Bahrom Tohir, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the department of Tajik modern literature SEI «KhSU named after acad. B.Gafurov», Director of the Regional Public Library named after Toshkhodzha Asiri, Sughd region (Tajikistan, Khujand)

Калидвожаҳо: Адабиёти сӯфия, маломатия, мавлавия, тариқат, рақс, самоъ, рубоӣ, дубайтӣ, тарона, шеърӣ малҳун, ҳарора, Мавлоно, Абӯсаиди Абулхайр, луббатбозӣ, хаёлбозӣ, пардабозӣ

Мақола ба шарҳи як жанри номустақили адабиёту фарҳанги сӯфия – ҳарора бахшида шудааст. Муаллиф дар оғоз доир ба хусусиятҳои тариқатҳои ирфонӣ, нишонаҳои асосӣ ва анъанаву русуми сӯфиён сухан ронда, истилоҳҳои рақсу самоъ ва майли аҳли сулукро ба жанрҳои гиноии рубоиву дубайтӣ ва газал шарҳ медиҳад. Аз тадқиқот бармеояд, ки маҷлисҳои рақсу самои сӯфиёна дар заминаи суруду мусиқии хос сурат гирифта, боиси маҷлисҳои ин қавми озода мегардидааст. Дар баробари ин, шеърӣ суруд ё суханеро, ки боиси гармии маҷлиси рақс ва шӯру ваҷди сӯфиён мегардидааст, ҳарора ном доштааст. Дар мақола маъниҳои зиёди лугавии ин мафҳум, пешини қорбурди он дар адабиёти ирфонӣ, ёдкарди он дар газалҳо ва «Маснави маънавӣ»-и Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ҳамаҷиҳата тавзеҳ ёфтааст. Аз баррасиҳои муаллиф маълум мегардад, ки тадриҷан ин жанр ба санъати театри халқӣ омезиш ёфта, ба маҳфили ширинкориву пардабозӣ мубаддал мешавад.

Ключевые слова: суфийская литература, маломатия, мавлавия, тарикат, танец, Самоа, рубаи, двустушие, Тарна, поэзия малхун, харора, Мавлана, Абусаид Абулхайр, кукловодство, мистика, занавес.

Статья посвящена рассмотрению одного из жанров суфийской литературы – харора (харора). Автор предваряет статью характеристикой мистических орденов, основных элементов и обычаев суфиев, а затем приступает к комментированию терминологии танца и радения (само'), и объясняет тяготение саликов к таким лирическим жанрам, как рубаи, четверостишие и газель. Исследование показывает, что собрание суфиев с целью песнопений, отправления зикра и радений «само'» происходит посредством особых песнопений и музыки, способствующих доведению мистиков до экстаза. Вместе с тем, стихотворения, песни или речи, оживляющие собрание суфиев и приводящие их в упоение, назывались харора. В статье подробно охарактеризованы лексические значения этого понятия, особенности его использования в мистической литературе, а также в газелях и «Маснави ма'нави» Мевлана Джалалуддина Балхи. Научные изыскания автора показывают, что постепенно этот жанр, слившись с народным театром, начинает использоваться в выступлении шутов и балагуров.

Keywords: mystical literature, malomatya, maulavia, tariqat, dance, quatrain, couplet, song, melodious poem, fast, Mevlana, Abusaid Abulhayr, playing games, fantasy, blanket play

The article is dedicated to the description of a unique genre of Sufi literature and culture - harora (харора). The author begins by describing the peculiarities of the mystical orders, the basic signs and customs of Sufis, the terminology of dance and samo', and explains the suluk's penchant for the genres of rubai, quatrains, and ghazals. Research shows that Sufi dancing and samo' gatherings take place against a backdrop of special songs and music that evoke the gatherings of this noble group. Thus the poem, song, or speech that evokes the heat of the dance meeting and the indignation of the Sufis was called harara

(ҳаропа). The article explains in detail the multiple lexical meanings of this concept, its previous use in mystical literature, and comprehensively explains the references in the ghazals and Mevlana Jalaluddin Balkhi's "Masnavi-ye-Ma'navi". From the author's considerations, it emerges that gradually this genre merged with the art of folk theater and turned into circles of fun and amusement.

Рушду интишори адабиёти сӯфия дар давоми садсолаҳо боиси пайдоиши истилоҳу таъбирҳои фаровон ва русуму анъанаҳои хос гардида, фарҳанги хосеро низ ба вучуд овардааст. Баъди сипарӣ шудани марҳалаи ташаккули ин ё он чараёни тасаввуфӣ қоидаву қонунҳои махсуси ин равия таҳаввул мепазиранд, ки бо нишонаҳои худ аз маслаку чараёнҳои дигар тафовут доранд. Масалан, дар хусуси маломатиён мавлавиносии машҳури турк Абдулбоқии Гулпинорӣ дар китоби «Мавлавия баъд аз Мавлоно» чунин менависад: «Тардид нест ин оӣин (маломатия–М.Б.), ки бо тарошидани чанд тор мӯ ба қайчӣ аз зулф, сунбул, риш, абрувон ва ё аз миёни ду абру амалӣ мешудааст аз қаландария, ки бо теғ мӯи сару сабил ва ришу абрувонро метарошидаанд, ба мавлавия роҳ пайдо кардааст. Чунонки ҳамин оӣин ба тариқатҳои суҳравардияву бектошия низ аз ҳамон маншаъ ворид шудааст» [3, с.237].

Моҳияти маслаки маломатияро соҳиби аввалин рисолаи ирфонӣ ба забони форсии тоҷикӣ Абулҳасан Алӣ ибни Усмон Чуллобии Хучвирии Ғазнавӣ бо овардани чанд ҳикоят аз рӯзгори машоихи қибори сӯфия тавзеҳ додааст. Муаллифи «Кашф-ул-махҷуб» дар оғози боби маломат навиштааст, ки аз миёни муслимин аввалин касе ба маломати халқ гирифтдор шуд, Пайғомбари Худо – Ҳазрати Муҳаммад (с) буд: «Ва Расул, алайҳиссалом, ки муқтадову имоми аҳли ҳақ буд ва пешрави муҳиббон, то бурҳони Ҳаққ бар вай пайдо наомада буд ва ваҳӣ бад-ӯ напайваста, ба наздики ҳама некном буду бузург. Ва чун хилъати дӯстӣ дар сари вай афканданд, халқ забони маломат бад-ӯ дароз карданд. Гурӯҳе гуфтанд: «Қоҳин аст». Ва гурӯҳе гуфтанд: «Шоир аст». Ва гурӯҳе гуфтанд: «Қозиб аст». Ва гурӯҳе гуфтанд: «Маҷнун аст» ва монанди ин. Худой, азза ва чалла, сифати мӯъминон карду гуфт: «Эшон аз маломати маломатқунандагон натарсанд», лиқавлиҳи таъоло: «Ва ло йаҳофуна лавмата лоимин золика фазлу-л-Лоҳи йуътиҳи ман йашоъу ва-л-Лоҳу восиъун ғалимун» (сураи Моида, ояти 54) [7, с.85].

Аз ин рӯ, маломатиёнро дар ин замина расме будааст, ки зоҳири худро қобили маломат менамудаанд, то дар назди халқ ҳақир бошанду дар назди Холиқ азиз.

Назири ҳамин вижагӣ дар меҳвари таълимоти аҳли ишроқ қарор гирифтааст. Дар баҳши тавзеҳоти нашри тоҷикистони китоби «Чустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон»-и Абдулҳусайни Зарринқӯб, ки «Гузидаи нуқот» номида шудааст, мақсади чараёни дигари ирфонӣ – ишроқия гирифтдорӣ нур ташреҳ ёфта, маърифати нуруланвор ва ҷойгоҳи он дар заминро осмон асоси таълимоти ин равия маънидор шудааст [4, с.369]. Яъне нур оғози ҳаракат буда, Шихобуддини Суҳравардӣ дар таълимоти ишроқияи худ меоварад, ки олами кавну фасод, ҷамодоту набототу ҳайвонот дар натиҷаи пайвастагии моддаҳо ҳаст шуда, пайваста ба сӯи камолот ҳаракат мекунад. Қувваи ҳаракатдиҳандаи инсон ба суи камолоти маънавию ақлонӣ нафси нотиқа мебошад.

Мавлавиён бошанд, дар маҷлиси рақсу самоъ саодати равониро эҳсос намуда, шартӣ интиҳоби муридро дар амалҳое, ки ӯ бояд бидуни нуқсу эътирозу қароҳият дар давоми 1001 рӯз иҷро намояд, муқаррар карда буданд.

Ҳамин гуна, метавон дар хусуси чараёнҳои дигари ирфонӣ андеша ронд, ки ҳар кадоме таълимоти русуми ба худ хос доштанд. Беҳуда ҳам нест, ки сӯфиёну орифонро хосон ё аҳли хусусият номиданд, зеро ҷузъи асосии рафтору кирдори онҳо аз аъмоли муқаррарии одамони имтиёз дорад.

Дар таомули мутасаввифа ҳатто баъзе аз калимаву мафҳумҳои маъмули одии иҷтимоӣ низ, мисли маломат, ғайбат, ҳузур, хавф, умед, ҷамъ, тафриқа, фано, бақо ва ғайра бо гузашти вақт ба аркону мақомоти ирфонӣ табдил ёфтанд. Ё самоъ, ки лафзи арабӣ буда, маънои шумиданро дорад, баъди вуруд ба муомалоти сӯфиён номи маросими хос доништа шуд. Ҳамчунин, рақс ҳам дар заминаи шумидани (самоӣ) матнҳои гуногуни манзум ва мусиқӣ ба анъанаи орифона бадал гардид. Маснавӣ, ки аслан як жанри ғиноӣ ба шумор меравад, ҳамчун унвони шартӣ ҷои дoston ё ҳамосаро дар адаби сӯфия ишғол кард.

Ин далелҳо бозгӯи онанд, ки тадриҷан тасаввуф ҳамчун ҷузъи фарҳанги халқҳои мусалмон ва ҷаҳоншиносии мустақил тавонист, ки сохтору русуми хоси худро падида оварад.

Бегумон, дар гузариши тасаввуф миёни хосу ом анвои манзуми адабӣ, бавижа дубайтию рубоӣ ва ғазалу маснавӣ нақши муҳим доранд. Дар баррасии олимони суҳаншинос перомунӣ таърихи зуҳури ин жанрҳои адабӣ ва хусусиятҳои сохториву дарунмояҳои онҳо мулоҳизоти гуногун ба назар мерасанд. Баҳсо бештар дар хусуси пешини таърихӣ рубоӣ ва дубайтӣ сурат гирифтаанд.

Шамси Қайси Розӣ дар китоби машҳури худ «ал-Муъҷам» доир ба пайдоиши жанри рубоӣ ривояти зеринро меоварад: «Ва яке аз мутақаддимони шуарои Аҷам ва пиндорам Рӯдакӣ аз навъи ахраму ахраби баҳр (яъне баҳри ҳазаҷ) вазне таҳриҷ кардааст, ки онро рубоӣ хонанд. Алҳақ, вазне мақбул ва шеъре мустализзу (ширину) матбуъ аст ва аз ин ҷиҳат аксари нуфуси нафисро бад-он рағбат аст ва бештари тибои салимро бад-он майл» [6, с.95].

Дар идомаи ин гуфтор Шамси Қайси Розӣ сабаби ихтирои ин шеърро ба воқеае пайванд медиҳад. Гӯё дар айёми ид Рӯдакӣ аз ҷашнгоҳи шаҳри Ғазнин мегузашт. Мардум ба ҳар навъи бозиву ширинкориҳо машғул буданд. Кӯдаке сабукҳаракату чолок хангоми гирдаконбозӣ (чормағзбозӣ) ба шеваи сачъи мутавозин сухан мегуфт ва «дар омаду шуд тамоиле мекард ва дар гуфту шунуд шамоиле менамуд» [6, с.95].

Вақте вай чанд дона чормағзро ба сӯи баландӣ андохт, яке аз он ба санги сиёҳи бозӣ бархӯрда, ба қафо омад, дарҳол кӯдак «аз сари зақои табъ ва сафои қарихат (истеъдод)» гуфт:

Ғалтон – ғалтон ҳамеравад то бунӣ ку.

Шоир (Рӯдакӣ)-ро ин ҳол ва ин сухан хуш омад ва онро дар мизони арӯз баркашид. Сухани кӯдак ба байти ҳазаҷ муносиб афтод.

Агар бар мабнои ин ривоят ихтироъкори жанри рубоиро устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ баршумарем, пас яқин мешавад, ки навъи шеър хоси форсигӯён аст.

Ҳамзамон, Шамси Қайси Розӣ мегӯяд, ки ҳар гуна вазне, ки баъди назарияҳои арӯзии Халил ибни Аҳмад эҷод шудаанд, баробари вазни рубоӣ ширину писандида нест.

Дар мавриди тафовути рубоии тоҷикӣ аз ин навъ шеъри арабӣ, инчунин аз қорбурди дертари он дар адабиёти араб Шамси Қайси Розӣ мегӯяд: «Ва одат чун рафтааст, ки ҳар чи аз ин ҷинс бар абёти тозӣ созанд, онро қавл (навъе аз суруд) хонанд ва ҳар чи бар муқаттаоти порсӣ бошад, онро ғазал хонанд. Аҳли дониш малҳуноти (лаҳнҳои) ин вазро **тарона** ном карданд ва **шеъри мучарради** онро **дубайтӣ** хонданд, барои он ки бинои он бар ду байт беш нест ва мустаъраба онро рубоӣ хонданд, аз баҳри он ки ҳазаҷ дар ашъори араб **мураббаъулаҷзо** (чаҳорпора) омадааст. Пас ҳар байт аз ин вазн ду байти арабӣ бошад, лекин дар ҳукми он ки зихофе, ки дар ин вазн мустаъмал аст, дар ашъори араб набудааст. Дар қадим бар ин вазн **шеъри тозӣ нагуфтаанд** ва акнун муҳаддисони арбоби табъ бар он иқболе тамом кардаанд ва рубоӣи тозӣ дар ҳама билоди араб шоеъу (пахну) мутадовил гаштааст» [6, с.97].

Бояд таъкид дошт, ки дар аксари луғатномаҳои истилоҳи «шеъри мучаррад»-ро «шеъри содаву орий аз алҳони (савтҳои) мусикӣ» номидаанд. Дар муқобили ин истилоҳ «**шеъри малҳун**» шеъри дорои савту оҳанг ва аз назари лаҳн ҷаззоб ба қор гирифта шудааст (мазмунан аз матни электронии «Луғатномаи Деҳхудо» ва «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммади Муин).

Аз ин баррасиҳо наметавон ба хулосаи ниҳои «шеъри белаҳн» будани дубайтии форсии тоҷикӣ расид, яъне жанри дубайтӣ дар адабиёти тоҷик дорои лаҳн аст.

Зикри ин нуқта муҳим аст, ки дар маҳфилҳои рақсу самои сӯфиёнаи Абӯсаиди Абулхайр ва Мавлоно Ҷалолиддини Балхиву пайравонаш бо мусикӣ рубоиву ғазал мехонданд. Рубоӣ ва ғазал ду жанри мутантан ва ошиқонае ҳастанд, ки аз анвои малҳуни маҳофили сӯфиёна ба шумор мераванд.

Шояд ба ин андешаҳои мо гуфтаи дигари соҳиби «ал-Муъҷам» худ посухи хубест, зеро ӯ менависад, ки оҳанги рубоиву дубайтӣ гоҳо метавонад зану мардро маҷзуб созад, бо сози тарона мафтун намояд ва гоҳо аз одоби башарияту шариат берун орад. Аз ин рӯ, муаллифи китоби ёдшуда аз ин анвои шеър «хавф» мебарад ва аз зуҳури бешармии одамиён, баҳусус, занон «метарсад» [6, с.96].

Дубайтиро арабҳо бо дарназардошти шеъри маъруф дар адабиёти паҳлавӣ «**фаҳлавиёт**» мехондаанд, яъне манзури онҳо аз ин истилоҳ шеъри мустаъмал дар забони паҳлавист. Донишманди эронӣ Сирусӣ Шамисо менависад, ки «дубайтиҳои асил ба лаҳачоти маҳаллӣ (фаҳлавӣ) аст ва, аз ин рӯ, ба дубайтиҳо «фаҳлавиёт» низ гӯянд» [8, с.312]. Аз ин сухан маълум мешавад, ки мафҳуми фаҳлавиёт гоҳо чун муродифи эҷодиёти шифоҳӣ низ ба қор меравад.

Ҳамчунин, муҳаққиқи мазкур дар баробари зикри маъруфияти дубайтиҳои Бобо Тоҳир ва Фоизи Дашгистонӣ таъкид месозад, ки бештар ин навъ шеърро гӯяндагони номаълум, мисли рустоиёну шубонон сурудаанд [8, с.312].

Аз сарчашмаҳои адабии ирфонӣ бармеояд, ки дар миёни сӯфиён як навъ шеъре низ маъруф буд, ки **харора** (حرارة) ном дошт. Ҳарчанд дар ягон асар дар хусуси сохтору тарҳи он намунаи равшане ба даст намеояд, вале номи ин истилоҳ ба тақрор ёд мешавад.

Деҳхудо низ дар заминаи фарҳангномаҳои муътабар маъниву мафҳумҳои дигари ҳарораро, чун «рақс кардан», «тоб додан», «рақс кардан ва тоб додан дафро аз оташ», «овозе, ки аз чанд соз ва чанд ҳалқ яқмартаба барояд», «ғавғои мардум», «таронаи чанд нафар, ки як овозу як

ҳалқ бо ҳам хонанд», «оҳанге аз мусиқӣ» овардааст. Ҳамзамон ӯ калимаи «ҳарорагӯӣ»-ро низ дар идомаи ин мафҳум ба маъниҳои «таронасоз», «таснифсоз», «таснифсарой», «зочил», «заҷҷол», «вашшоҳ» ва «мувашшах» таҷреҳ додааст.

Дар «Фарҳанги Амид» ҳарора ба се маънӣ тавзеҳ ёфтааст. 1. Қавл, тасниф, тарона. 2. Ваҷд, тараб, шӯр ва ҳоли сӯфиён. 3. Овозе, ки дастҷамъӣ хонда мешавад (матни электронии фарҳангномаҳо).

Бархе бар ин назаранд, ки гӯё дар даврони қадим ҳар шеъре, ки дар сари забони кӯдакон буд ва ҳамаи одамон медонистанду мехонданд, ҳарора ном дошт. Аз ҷумла, аз рӯи доираи истифода муҳаққиқон ҳамон шеъре, ки мардуми Балх дар тамасхури Асад ибни Абдуллоҳ пас аз шикасти ӯ дар соли 725 гуфта буданд, ҳарора унвон додаанд:

*Аз Хуталон омадия,
Ба рӯ табоҳ омадия.
Овора боз омадия,
Хашанг низор омадия.*

Муаллифи мақолаи муҳташами «Адабиёти тоҷик» М.Шукуров дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» ин таронаро бо номи «Суруди Балхиён» зикр кардааст [9, с.73].

Ҳарора шеъру таронаест, ки ба ҳарорату ҳолати ваҷди сӯфиён пайванд мегирад. Маъмулан баъди навохтани даф, доира, табл, чанг ё дигар василаҳои мусиқӣ сӯфиён ба пойкӯбиву дастҷунбонӣ оғоз менамуданд ва баробар як пора шеър ё чанд байтро месуруданд. Гӯё хангоми ба ҷӯбу чизҳои дигар низ зарба задан оҳанге пайдо мешуд, сӯфиён фавран тартиби самоъ мекарданд ва ҳарора мехонданд.

Дар ғазалиёт ва «Маснавии маънавӣ»- и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ба дурустӣ фаҳмида мешавад, ки ҳарора як навъ шеърест, ки боиси шӯру ҳаяҷони ҳоси аҳли хонақоҳ мегардидааст.

Дар ғазале, ки бо матлаи зерин оғоз шудааст:

*Ҳала баҳре шаву даррав, макун аз дур назора,
Ки бувад дар тақи дарё қафу дарё ба канора*

байте дигар низ ҳаст, ки ба маънии ин мафҳум ишора менамояд:

*Ту ҳама рӯз бирақсӣ пайи тутмочу ҳарира,
Ту чӣ донӣ ҳаваси дил пайи ин байту ҳарора [5, с.152].*

Мо дар ғазали дигари Мавлоно дақиқан мехонем, ки манзури ӯ аз «ҳарора» ҳамон шеъри маҳсусест, ки сӯфиён дар маҳофили хеш месароянд:

*Андар масоф моро дар пеши рӯ сипар не,
В-андар самоъ моро аз ною даф хабар не...
Не-не, ки Зухра чӣ б-вад, чун Шамс оқиз омад,
Дархурди ин ҳарора дар ҳеч чангу х(в)ар не [5, с.190].*

Дар дафтари дуҷуми «Маснавии маънавӣ» дар ҳикояти «Фурӯхтани сӯфиён баҳимаи мусофирро чихати самоъ», ки басо ҷолиб аст, аз ҳарора ҳамчун як навъ ё як пораи шеъре ёд мешавад. Ҳарора дар ин анҷуман боиси шодмониву кафзанӣ ва дафзании аҳли маҷлис мегардад. Барои он ки сароғози масъала рӯшан гардад, мо аз баҳши аввали ҳикоят чанд байт меоварем:

*Сӯфие аз хонақоҳ аз раҳ расид,
Маркаби худ бурду дар охур кашид.
Обакаш доду алаф аз дасти хеш,
На чун он сӯфӣ, ки мо гуфтем пеш.
Эҳтиёташ кард аз саҳву хубот,
Чун қазо ояд, чӣ суд аз эҳтиёт?
Сӯфиён тақсир буданду фақир,
«Кода фақрун ан якун куфран ябир».
Эй тавонгар, ки ту серӣ, ҳин маҳанд,
Бар кажии он фақирӣ дардманд.
Аз сари тақсир он сӯфирама,
Ҳарфурӯшӣ даргирифтанд он ҳама.
К- аз зарурат ҳаст мурдоре мубоҳ,
Бар фасоде, к- аз зарурат шуд салоҳ [2, с.132].*

Баъд аз ин маслиҳат сӯфиён харро фурӯхтанд ва пули аз он ба даст омадаро барои тартиби самоъ сарф карданд. Соҳиби хар марди мусофир буд ва аз роҳи дароз ба ин манзил расида. Чун

дид, ки сӯфиён ӯро иззату эҳтиром мекунанд, хушаш омад. Вай ба худ андешид, ки агар имшаб айшу тараб накунам, пас чунин шодиҳо кай хоҳам кард?

Вақте дуди матбах боло гирифт, иштиёқи сӯфиён дучанд гардид ва онҳо ба раксу дастафшонӣ шуруъ карданд:

*Чун самоъ омад зи аввал то қарон,
Мутриб оғозид бо зарби гарон:
«Хар бирафту хар бирафт» оғоз кард,
3-ин ҳарора ҷумларо анбоз кард.
3-ин ҳарора пойкӯбон то саҳар,
Кафзанон: «Хар рафту хар рафт, эй писар» [2, с.133].*

Рӯз марди мусофир аз хучра берун шуд ва қасди идомаи сафар намуд. Вақте ба оғил даромад, хари худро наёфт ва ба ходим рӯй овард, ки: «Ман хари худ ба ту амонат дода будам ва чаро бар амонат хиёнат кардӣ?» Ходим гуфт, ки: «Он гурӯҳи касиреро, ки шаб дидӣ, якбора омаданду хари ту гирифтанду фуруҳтанд. Ман аз тарси одами зиёд ҳеҷ коре карда натавонистам. Ҳоло сӯфиён ҳама ба хар тараф пароканда шуданд ва ту ҳеҷ касро ёфта наметавонӣ, ки товони хари туро бидиҳад. Зеро айби ту буд, ки хангоми самоъ аз ҳама бозавқтар «хар бирафт» мегуфтӣ, ман гумон кардам, ки ту аз асли воқеа оғоҳӣ ва худ марди орифӣ! Акнун пеши козӣ рафтанду касеро муттаҳам кардан суде надорад».

Бояд ёдовар шуд, ки ҷумлаи «хар рафт» дар гуфтугӯи омиёна маънии «хар савдо шуд» ё «хар ба савдо рафт»-ро низ медиҳад. Аҷобат дар он ки марди аз роҳ расида дар гармии самоъ худ низ нафаҳмид, ки ӯву дигарон чӣ мегӯянд, чун асли сухан ба вай тааллуқ дошт.

Баъди шунидани ҷавоби ходим соҳиби хар – сӯфии мусофир лаб ба афеӯсу шеван боз кард:

*Гуфт: «Онро ҷумла мегуфтанд х(в)аиш,
Мар маро ҳам завқ омад, гуфтаниш.
Мар маро тақлидашон барбод дод,
Ки дусад лаънат бар он тақлид бод» [2, с.133].*

Аз ин қисса равшан мешавад, ки сурудани ҳарора он қадар ҷозоба дорад, ки бинандаро ба ҳалқаи самоъ мекашад ва ӯро маҷзуб месозад.

Шарҳи намунаи ёдшуда маъноӣ онро надорад, ки сӯфиён дар маҷлисҳои хеш ҳамчун ҳарора чунин суханҳои омиёна ва зоҳиран хориҷи ахлоқро мехонданд. Мавлавӣ дар зимни ҳикоят сӯфиёни шикамбораро мазаммат мекунад ва мегӯяд, ки ҳама лоиқи номи сӯфии воқеӣ нестанд:

*Дер ёбад сӯфӣ аз аз рӯзгор,
3-он сабаб сӯфӣ бувад бисёрхор.
Ҷуз магар он сӯфие, к-аз нури Ҳақ
Сер хӯрд, ӯ фориг аст аз нанги дақ.
Аз ҳазорон андаке 3-ин сӯфиянд,
Боқӣён дар давлати ӯ мезиянд [2, с.133].*

Пас, бояд чунин хулоса кард, ки гоҳо тартиби маҷлиси самоъ барои «сӯфиёнамоён» воситаи баровардани хоҳишҳои нафсонӣ ба шумор мерафтааст.

Дар оғози ҳикояте аз дафтари шашум мехонем, ки Мавлоно байни ғазал ва ҳарора тафовут мегузорад:

*Ҷазби самъ аст, ар касеро хуш лабест,
Гармиву қидди муаллим аз сабист.
Чангиеро, к-ӯ навозад бисту чор,
Чун наёбад гӯш, гардад чангбор.
На ҳарора ёдаш ояд, на ғазал,
На даҳ ангушташ бичунбад, на амал [2, с.601].*

Моҳияти гуфтори Мавлоно моро ба ин қарор меоварад, ки ҳарора маҷмӯи шеърҳои хитобаҳои ҳоси сӯфиёна аст, ки таҳти оҳанги махсус бо ҳамсароии тамоми иштирокчиёни маҷлиси самоъ садо медиҳад. Гуё дар ҳарора авҷи сурудро оҳанги маҷлис, ки мо имрӯз дар шеърҳои сурудҳои нақарот меномем, ифода меёбад.

Адабиётшиноси маъруфи эронӣ Муҳаммад Ризо Шафеии Қадқанӣ дар шарҳи байти зерини «Мантиқ-ут-тайр»:

*Гар ба шохӣ сарфарозӣ мекунӣ,
Тифли роҳӣ, пардабозӣ мекунӣ [1, с.330].*

вожаи «пардабозӣ»-ро муфассал маънидод менамояд. Вай дар заминаи тадқиқоти олими мисрӣ Аҳмади Темурпошо (1288-1328 ҳ.к.) ва ҷустуҷӯҳои пажӯҳишгари эронӣ Аббос Зарёби Хуӣ менависад, ки «хаёлбозӣ» дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла Мисри замони Айюбиён машхур

будааст. Бозии мазкур як навъ намоиши театриро ифода мекард ва тамошобини зиёд дошт. «Хаёлбозӣ» ё ба гунаи арабӣ «Хиёл-уз-зилл» («Сояи хаёл») дар Эрону Хуросон «Луббатбозӣ» ё «Хаёлбозӣ» ном дошт. Қабл аз шурӯи намоиш даф мезаданд ва барои ҳар табақаи меҳнатӣ ё касбу кор, мисли нонпазону қассобон, оҳангарон, заргарон, донишмандон, қориён, сӯфиён ва гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ суруде ё ҳарорае меҳонданд. Дастаҷамъӣ хондани суруду ҳарора аз шартҳои асосии ин намоиш ба шумор мерафт.

Гурӯҳи хоси луббатбозон бо хоҳиши сокинон ба ин ё он маҳаллаву шаҳру деҳот мерафтанд ва намоишҳо нишон медоданд. Луббатбозон дар гурӯҳи худ қавволон, яъне овозхонон низ доштанд, ки бо овози хуш суруду ҳарораҳо меҳонданд. Гуё қавволон устодони мусиқӣ ва оҳангсозони машҳури замони худ ба шумор меомаданд.

Устод Кадканӣ аз «мақомоти кӯхан ва навёфтаи сӯфии овозадор Абӯсаиди Абулхайр» (357-440 Ҳ./967-1048 м.) ҳикоятро меоварад: «Ва гӯянд як рӯз (Шайх Абӯсаид) мегузашт ва ҷамоате луббатбозон хиёлбозӣ мекарданд ва даф мезаданд. Шайх ходимро бигуфт: «Бигӯй, то имшаб ба хонақоҳ оянд». Ба шаб ба хонақоҳ омаданд ва парда дарбастанд ва самоъ оғоз карданд. Як-як хиёлро бурун меоварданд: хаббозону қассобон ва оҳангарону донишмандон ва мукриёну сӯфиён. Ва ҳар қавмеро ҷудоғона байте ниҳода буданд. Дармеҳостанд ва бо қавволон мегуфтанд. Ва охир ҳама сӯфиёро ба дар оварданд ва гуфтанд: «Ин бигӯед: Ҷоа рийҳу фил қафас, ҷоа райҳу фил қафас». Шайх ин бишнид ва вақти ӯ хуш гашт. Барҳост ва гирд дармегашт ва мегуфт: «Ҷоа рийҳу фил қафас» (Тарҷума: Омад он бод, ки дар қафас кардаанд) (1, 635-639).

Аз баррасиҳо маълум мегардад, ки аҳли тасаввуф ба ашъори хушлаҳну пуроҳанг, чун рубоиву ғазал рағбати зиёд дошта, бо истифодаи асбоби мусиқӣ ин навъ ашъорро меҳонданду мачолиси рақсу самоъ барпо менамуданд. Дар авҷи мачлису шеърхонӣ як рукн ё як мисраи шеъру тарона боиси афзудани ҳолати вачди сӯфиён мегардид, ки он ҳарора ном дошт ва таронаву оҳангҳои хонақоҳиро тамомият мебахшид. Ин ҷамъи вораста ва тааллуқоти дунёро яқсӯгузошта тавассути ҳарора дар кори худ гарм шуда, ҳама гирумони иҷтимоиро фаромӯш мекарданд.

Далелҳову матолиби таҳлилкардаи муҳаққиқони таърихи адабиёт ва мардумшиносӣ равшан месозанд, ки бо гузашти вақт ҳарора аз доираи истифодаи сӯфиён берун омад ва комилан ба жанри фолклорӣ табдил шуда, дертар то андозае арзиши худро низ аз даст дод. Дар чанд қарни ахир ҳарора аз қоидаҳои маъмулии худ маҳрум гардида, ба намоишҳои парокардаи ширинкорон табдил ёфта, дар он оҳанги ҳазлу истеҳзо мавқеи бештар пайдо кард.

АДАБИЁТ:

1. Аттор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Мантиқу-т-тайр. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуктур Муҳаммад Ризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1384. – 904 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. – Техрон: нашри Замон, 2001. – 728 с.
3. Гулпинорлӣ, Абдулбоқӣ. Мавлавия баъд аз Мавлоно. Тарҷумаи дуктур Тавфиқ Субҳонӣ. – Техрон: Интишороти Қайҳон, Чопи аввал, 1366. – 744 с.
4. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 398 с.
5. Мавлавӣ, Ҷалолуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад. Куллиёти Шамс ё Девони қабир: муштамил бар қасоиду ғазалиёт ва муқаттаоти форсиву арабӣ ва тарҷеоту муламмаот. Ҷузъи 6. Чопи ҷаҳорум. Тасҳеҳот ва ҳавошии Бадеъуззамони Фурӯзонфар. – Техрон: Амири Қабир, 1378. – 323 с.
6. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-мӯъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп Урбатулло Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
7. Хучвирӣ, Алӣ ибни Усмон. Кашф-ул-маҳҷуб. Муқаддима, тасҳеҳу таълиқоти Маҳмуди Обидӣ. – Техрон: Суруш, 1383. – 1154 с.
8. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ. – Техрон: Ромин, 1373. – 344 с.
9. Шукуров, М. Адабиёти тоҷик / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик [Матн]: Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди 3. РАВЗНА-ҶӮРАЕВ/ Сармуҳаррир А.Қурбанов. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2004. – 524 с. бо тасвирот, 2 варақ тасвир. – С.70-98.

REFERENCES:

1. Attar, Fariduddin Muhammad ibn Ibrahim Nishaburi. *Mantiq-ut-tayr*. Introduction, revision and commentary by Dr. Muhammad Reza Shafi'i Kadkani. – Tehran: Suhan, 1384. – 904 p.
2. Balkhi, Mawlana Jalaluddin Muhammad. *Spiritual Masnavi*. – Tehran: Zaman Publishing House, 2001. – 728 p.
3. Gulpinarli, Abdulbaqi. *Mawlaviya after Mawlana*. Translation by Dr. Tawfiq Subhani. – Tehran: Kayhan Publishing House, First Edition, 1366. – 744 p.
4. Zarrinkoob, Abdulhossein. *Search in Iranian Sufism*. –Dushanbe: Irfan, 1992. - 398 p.
5. Mawlavi, Jalaluddin Muhammad ibn Muhammad. *The Complete Works of Shams or the Great Divan: Including Persian and Arabic Qasa'ids, Ghazals, and Translations and Translations*. Part 6. Fourth Edition. Corrections and Additions by Bade'uzzaman Furuzanfar. – Tehran: Amiri Kabir, 1378. – 323 p.
6. Razi, Shamsi Qays. *Al-Mu'jam*. Author of the introduction and commentary and editor Urbatullo Toirov. – Dushanbe: Adib, 1991. – 464 p.
7. Hujviri, Ali ibn Usman. *Kashf-ul-Mahjub*. Introduction, corrections and comments by Mahmud Obidi. – Tehran: Soroush, 1383. – 1154 p.
8. Shamiso, Sirus. *Literary style*. – Tehran: Romin, 1373. – 344 p.
9. Shukurov, M. *Tajik literature / Encyclopedia of Tajik literature and art [Text]: Consists of 3 volumes. Volume 3. RAVZANA-JURAEV/ Editor-in-chief A.Kurbonov*. – Dushanbe: Scientific editorial office of the Tajik National Encyclopedia, 2004. – 524 p. with illustrations, 2 sheets of illustrations. – P.70-98.